

Thema: De uitdaging van het Antropoceen

Het Antropoceen en de dieren ertussenin

Joachim Nieuwland & Franck Meijboom

Het Antropoceen is paradoxaal: het stelt de invloed van de mensheid centraal in een tijdperk waarin nieuwe inzichten de unieke positie van de mens juist ter discussie stellen. Een filosofie van het Antropoceen vraagt daarom om een herpositionering. Niet-menselijke dieren zijn hierin onmisbaar. Welke dieren? Niet de *usual suspects*, maar juist de 'liminale dieren' die ontsnappen aan de moderne tweedeling tussen cultuur en natuur.

Antropoceen Animalis

Het Antropoceen draait om de mensheid en haar invloed op de aarde. Hierdoor wordt alle aandacht gevestigd op de mens. Paradoxaal genoeg gaat het ontluiken van het Antropoceen samen met tal van ontwikkelingen die de mens juist de-centreren. Denk bijvoorbeeld aan het onderzoek van Frans de Waal (2017) naar het gedrag van chimpansees, dat de geprievilegieerde status van mens als "politiek dier" betwist. Of Bruno Latour (1993), die laat zien hoe het moderne onderscheid tussen natuur en cultuur de mens ten onrechte loskoppelt van ecologische processen. Ook het idee van morele superioriteit staat ter discussie, al is het alleen al vanwege de manier waarop we collectief onze langetermijnbelangen ondergraven.

Deze ontwikkelingen plaatsen ons voor de vraag wat het betekent om mens te zijn en moreel te handelen in een tijdperk dat onze naam draagt. In het zoeken naar een antwoord kunnen we niet om dieren heen. De wijze waarop wij ons als mens verhouden tot dieren, zegt veel over wie wij zijn. Dat geldt niet alleen vanuit filosofisch, maar ook vanuit historisch en antropologisch perspectief. Denk bijvoorbeeld aan de antropologie, waar dieren doordrenkt blijken te zijn van symboliek en veelal een belangrijke rol spelen in

het construeren van een omvattend mens- en wereldbeeld. In de Westerse filosofie speelt het dier ook een rol, maar dan vooral om het "anders zijn" van het dier ten opzichte van de mens te benadrukken.

Hoe moeten we de mens-dier relatie zien in het Antropoceen? Deze vraag is belangrijk vanuit zowel *moreel* opzicht (welke morele verplichtingen hebben mensen tegenover dieren?) als *existentieel* opzicht (wat vertellen dieren ons over het mens-zijn in het Antropoceen?). Om deze vragen verder uit te pakken, moeten we eerst achterhalen welke dieren eigenlijk bij uitstek tot het Antropoceen behoren.

Antropoceen dier

Vanuit de logica van het Antropoceen – beïnvloeding door de mens – denkt u wellicht direct aan gedomesticeerde dieren zoals het proefkonijn, de rashond of de melkkoe. Deze dieren zijn ingrijpend aangepast door mensen. Een rashond geeft net zo goed inzicht in de uitwerking van menselijk handelen als de aardlaag die geassocieerd wordt met het Antropoceen. Als we kijken naar de verstrekkende gevolgen van het houden van dieren op de natuur en het milieu, is het proces van domesticatie zelfs één van de belangrijkste onderliggende oorzaken van het Antropoceen. Het lijkt een uitgemaakte zaak: de gedomesticeerde dieren zijn bij uitstek dieren van het Antropoceen.

Maar gaat het Antropoceen niet juist over de ingrijpende invloed van de mens tot in de haarvaten van de wildernis? In dit opzicht denkt u wellicht juist aan dieren in "het wild", zoals de ijsbeer: misschien wel *de* symbolische en tragische vertegenwoordiger van het Antropoceen binnen het dierenrijk. Zonder het belang van 'gedomesticeerde' of 'wilde' dieren te ontkennen, dragen deze categorieën bij aan een scherp onderscheid tussen cultuur en natuur, kunstmatig en ecologisch, mens en niet-mens. Het zijn juist deze tegenstellingen die aan de basis van het Antropoceen liggen en het lijkt ons daarom onverstandig te volhouden in deze denkstijl.

Sommige dieren hebben zich altijd al ontworpend aan bestaande indelingen. Ze doorkruisen ons leven op verschillende wijzen: vaak aanwezig, maar zelden opgemerkt. Meestal krijgen ze pas aandacht als ze overlast veroorzaken. De aandacht bestaat dan vaak uit daadkrachtig optreden waarbij menselijke

belangen veelal vooropstaan. Denk bijvoorbeeld aan ratten, duiven, meeuwen, eekhoorns; dieren die zich moeilijk laten vangen in hokjes van gedomesticeerd of wild. Toch hebben deze dieren nog nauwelijks filosofische aandacht gekregen. Een uitzondering zijn Will Kymlicka en Sue Donaldson met hun boek *Zoopolis* (2010), waarin ze de status van deze dieren tussen wild en gedomesticeerd beschrijven als *liminaal*.

Liminale dieren blijken buitengewoon relevant voor het Antropoceen. Naast de onvoorstelbare snelheid waarmee en mate waarin diersoorten op dit moment verdwijnen, zijn er ook populaties die zich aanpassen aan, en zich handhaven in de toenemende menselijke bevolkingsgroei. Daarnaast voltrekt zich iets wat we *liminisatie* kunnen noemen: veel dieren die voorheen relatief onafhankelijk van mensen leefden, worden geconfronteerd met toenemende antropogene invloed (Donaldson & Kymlicka, 2010). Dit leidt tot opmerkelijke situaties, zoals chimpansees die akkers plunderen en jonge herten die met hun gewei verstrikt raken in een doelnets op het voetbalveld. Het Antropoceen vraagt dus om aandacht voor liminale dieren. Hoe past liminaliteit in een filosofie van het Antropoceen?

Liminaliteit: van rafelranden tot startpunt

Het begrip liminaal is afkomstig uit de antropologie, waar het in 1909 werd geïntroduceerd door Arnold van Gennep in zijn boek *Les Rites de Passage*. Met het begrip omschrijft Van Gennep het moment waarop individuen zich in de overgangsfase van een “rite de passage” bevinden, bijvoorbeeld van kind naar volwassene. De verandering is ingezet maar nog niet voltooid. Neem als voorbeeld van liminaliteit een niet-gedocumenteerde Mexicaanse immigrant in Texas: onderdeel van de Amerikaanse samenleving, maar tegelijkertijd ook weer niet. We kunnen de onzekere status van deze mensen zien als een uitzondering op de regel, een kleine onvolkomenheid.

In plaats van uitzondering kunnen we liminaliteit ook zien als *startpunt*. Het maakt de rafelranden zichtbaar van de manier waarop dominante denkbeelden de wereld inkaderen. Illegale immigratie en de nauwkeurig begrensde territoria van landen vertellen ons van alles over het idee van de natiestaat. Liminaliteit stelt, door de manier waarop het wringt in de praktijk, dominante denkbeelden op de proef.

Het bieden van een alternatief startpunt maakt liminaliteit uitermate relevant in het Antropoceen. Het geeft ons inzicht in hoe bepaalde denkbeelden – bijvoorbeeld de tweedeling tussen cultuur en natuur – zijn verweven met het Antropoceen en biedt een mogelijk houvast voor morele en ecologische existentiële uitdagingen in dit nieuwe tijdsvlak. Een illustratie hiervan is het streven naar stedelijke vergroening, waar liminale dieren ons uitdagen om vanuit liminaliteit te denken, voorbij de cultuur-natuur dichotomie.

Stedelijke vergroening: voorbij de natuur

Op het eerste gezicht lijkt stedelijke vergroening samen te gaan met meer aandacht voor de natuur. Vaak wordt echter de nadruk gelegd op de waarde van ecosysteemdiensten: meer begroeiing helpt bijvoorbeeld om hevige regenval te absorberen en zo de kans op wateroverlast te minimaliseren. We zetten de natuur op die manier naar onze hand. Maar met het groen komen ook vele andere kleuren mee: liminale dieren, gehuld in vacht of verenkleed. Op welke manier betrekken we deze dierlijke stedelingen in de ontwikkeling? Minstens zo belangrijk: welke vragen stellen zij ons en hoe beïnvloeden ze het streven naar vergroening van de stad?

Er zijn verschillende manieren om ons te verhouden tot liminaliteit in het algemeen en liminale dieren in het bijzonder. Wanneer de dieren veelal onopgemerkt blijven of louter als overlast worden beschouwd, houden we liminaliteit in stand. De dieren passen niet goed binnen de kaders van cultuur en natuur, waardoor hun bestaan wordt afgedaan als een ongemak: een rafelrand op de overgang van cultuur naar natuur. Stedelijke vergroening zal dan onlosmakelijk verbonden zijn met constante bestrijding van overlast zonder nadrukkelijke aandacht voor de onderliggende oorzaken. We kunnen er ook naar streven om de afbakening tussen cultuur en natuur te verstevigen en oneffenheden volledig weg te nemen. Liminale dieren worden binnen dit tweede scenario gezien als onlosmakelijk onderdeel van de natuur: ze horen eenvoudigweg niet thuis in de samenleving (Jerolmack, 2008). Stedelijke vergroening zal dan betrekking hebben op natuur die volledig is opgenomen en beheerst door cultuur, wars van liminale dieren.

De twee geschetste scenario's houden op hun ei-

gen manier vast aan het onderscheid tussen cultuur en natuur. Binnen het eerste scenario worden liminale dieren niet opgemerkt of louter als overlast beschouwd. Het tweede scenario streeft ernaar om deze dieren in de natuur te houden. Deze denkstijlen schieten tekort door terug te vallen op de aloude tweedeling tussen cultuur en natuur.

Wat gebeurt er als we niet vanuit de tegenstelling tussen cultuur en natuur nadenken over liminale dieren? Vanuit liminaliteit vindt er *toenadering* plaats en komt de nadruk te liggen op relaties van wederzijdse afhankelijkheid. Stedelijke vergroening heeft dan niet alleen het *doel* om ecosysteemdiensten beschikbaar te maken voor mensen, maar is tevens een *verkenning* van wat het betekent om als mens samen met andere dieren te leven. Liminale dieren worden dan niet over het hoofd gezien, als plaagdieren beschouwd of als dieren die in de natuur thuishoren, maar als individuen die in wederzijdse afhankelijkheid met ons op een bepaalde plek leven. Dit vertrekpunt voorkomt het dwaalspoor van de tegenstelling tussen cultuur en natuur, en daagt ons uit om te onderzoeken – zonder dit vooraf in te vullen – wat het betekent om samen te leven met andere dieren in het Antropoceen.

Conclusie

Liminaliteit biedt de mogelijkheid om binnen het Antropoceen bestaande onderscheidingen en verhoudingen ter discussie te stellen. Juist op de grenzen tussen natuur en cultuur, wild en gedomesticeerd, leven dieren die ons uitdagen om hen niet alleen mee te nemen in onze morele overwegingen, maar ook om vat te krijgen op mens-zijn in dit tijdperk. Liminale dieren kunnen ons helpen bij de herpositionering waar het Antropoceen om vraagt.

Joachim Nieuwland MSc MA, is onderzoeker op het gebied van liminale dieren bij het Centre for Sustainable Animal Stewardship en docent filosofie/ethiek bij de Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht.

Dr. Franck Meijboom onderzoekt de ethiek van mens-dier relaties en is hoofd van het Centre for Sustainable Animal Stewardship, Universitair Hoofddocent bij de Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht en werkzaam bij het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht.

Literatuur

- De Waal, F.B.M. (2017) *Chimpanseepolitiek: Macht en seks bij mensapen*. Amsterdam: Olympus.
- Donaldson, S., & Kymlicka, W. (2010) *Zoopolis: a political theory of animal rights*. New York: Oxford University Press.
- Jerolmack, C. (2008) How Pigeons Became Rats: The Cultural-Spatial Logic of Problem Animals. *Social Problems*, 55(1): 72-94.
- Latour, B. (1993) *We have never been modern*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Thomassen, B. (2009) The Uses and Meanings of Liminality. *International Political Anthropology*, 2(1): 5-27.
- Van Gennep, A. (1909) *Les Rites de Passage: étude systématique des rites*. Paris: Nourry.